

СТАНОВЛЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

© Фіголь Н., 2006

Статтю присвячено вивченню термінотворення на сторінках періодичної преси початку ХХ століття, адже саме періодичні видання можуть об'єктивно засвідчити мовні процеси, що відбувались на той час, етап становлення термінологічної лексики, дають змогу побачити окрему лексему, термін у функціонуванні, засвідчують придатність їх вживання. На початок ХХ століття припадає витворення термінології певних галузей знань: політичної, суспільної, наукової, виробничої, що яскраво засвідчують сторінки щоденної українськомовної газети «Рада».

The article is devoted to the study of term creation on the pages of periodic press of the beginning of a XX age. In fact exactly the magazines can objectively witness linguistic processes which took place by then, show the stage of forming of terminology, see a separate lexeme, term in functioning, certify the fitness of their use. On beginning of a XX age there is creation of terminology of the certain fields of knowledges: political, public, scientific, industrial, that brightly certify the pages of Ukrainian-language daily «Rada».

Як зазначають мовознавці, в кінці ХІХ – на початку ХХ століття відбувається загальний розвиток літератури, становлення нових жанрів, зародження і розвиток нових стилів літературної мови, зокрема публіцистичного та наукового, вироблення, перш за все, української суспільно-політичної, наукової, природничої, виробничої термінології [2, с. 529]. Виникнення термінології з різних галузей науки, суспільного, політичного життя було зумовлено стрімким розвитком наукової думки, активним суспільно-політичним життям країни. На думку М. Жовтобрюха, провідне місце у становленні соціально-економічної, науково-технічної, виробничої термінології належало пресі, що була одним із найактивніших засобів популяризації нових слів [1, с. 3].

Розглянувши публікації однієї з перших щоденних українськомовних газет Наддніпрянської України «Рада», бачимо, що найуживанішою є суспільно-політична лексика, що зумовлено суспільною функцією періодичного видання – висвітлювати явища, події суспільного, політичного життя. Це можна підтвердити такими прикладами з видання: «Українська національно-демократична партія, що одна тільки зі всіх українських партій й має своїх послів у парламенті, висловила у своєму органі «Діло» за примусове голосовання, бо завдяки , «Колу польському» вигадані такі не вигідні умови голосовання для українського народу (про це було писано в попередній статті), що всі українські виборці стануть до голосовання хіба тоді, коли муситимуть» («Рада» – 1906 р. – № 13. – с. 1).

Наявна в газеті й військова лексика, адже висвітлює непевний військовий стан та пізніші воєнні події на початку ХХ століття. Широко військова лексика представлена в телеграмах, повідомленнях такого характеру: «Генерал-губернатор Скридлов віддав до воєнно-польового суду Савинкова, котрий тікав з гаупвахти, куди він був посажений за те, що хотів убити коменданта кріпости Неплюєва, потім начальника караула подпоручика Короткова, одного унтер-офіцера і шість рядових» («Рада» – 1906 р. – № 18. – с. 3).

Якраз на початок ХХ століття, на думку мовознавців, припадає етап становлення юридичної термінології. У зв'язку з цим варто зазначити, що вироблення юридичної термінології

відбувалося на двох основах. На території України, що знаходилася під владою Російської імперії, відчутний був вплив російської мови, юридична термінологія формувалася в інституціях, де державною мовою була російська. На західноукраїнських землях юридична лексика створювалася на діалектній основі, про що свідчить ряд лексем місцевого характеру: *здарене, узададнене, заправоване* [4, с. 34]. Проаналізувавши публікації «Ради», можна зробити висновок, що для цієї газети характерніша термінологія загальноукраїнського вживання, на зразок: *вина, закон, порука, свідок, присуд, слідство, злочин*, ніж вузькодіалектна термінологія. Це ще раз говорить на користь того, що газета не лише за територіальною ознакою (місце видання), а й за лексичними особливостями належить до видань Східної України.

Разом із юридичною термінологією відбувалось становлення й офіційно-ділової лексики. Як стверджують науковці, внаслідок відсутності офіційно-ділової сфери використання української мови, адже діловодство в Російській імперії велось російською мовою, вироблення цього виду термінології відбувалось в основному завдяки художньо-белетристичного стилю, поступово входили у вжиток слова на зразок: *записка, метрика, список, справка, свідоцтво, посвідчення, мандат, протокол, циркуляр, ухвала, паспорт*. Не останнє місце у формуванні офіційно-ділової лексики належало й пресі, про що свідчать сторінки газети «Рада»: «*Клеймо на пашпорті*. Де-які губернатори констатували випадки коли на державну службу поступали особи, вже скинуті з *посад* другого відомства. Один з губернаторів з приводу цього вдався в *департамент поліції* з запитанням, як надалі уникати таких випадків. *Департамент поліції* роз'яснив, що на *документах* особ, котрих скидають з *посад*, треба робити клеймо про те, звідки цей *документ* повертається. Таке клеймо дасть можливість тій *установі*, куда поступає *чиновник*, *навести про нього справки*» («Рада» – 1914 р. – № 11. – с. 2).

Складовою частиною юридичної термінології була лексика, пов'язана з міжнародними відносинами. У газеті «Рада», як відомо, існувала ціла рубрика «За кордоном», в якій друкувались новини, повідомлення з життя інших країн, а також відомості про міждержавні відносини, тому без відповідної юридичної, економічної, офіційно-ділової термінології не можна було обійтися: «*Милан, 13 вересня*. Почався другий *міжнародний конгрес торгових палат та торговельно промислових спілок*. В програмі конгресу найголовніші оці питання: *заведення міжнародньої поштової марки* ціною в 10 сантимів, *міжнародніх телеграфних зносин*, оголошення окіянського *торгового пароходства* нейтральним і *заведення міжнародньої торгової поруки*» («Рада» – 1906 р. – № 2. – с. 3).

Скасування заборони українського слова, мови, дозвіл вільного культурного розвитку на початку ХХ століття пожвавив громадське, культурне життя в Україні. Цей процес знайшов свій відбиток і на сторінках нової українськомовної періодики: друкувалися повідомлення, телеграми, репортажі з приводу тих чи інших культурних заходів, публікувалися матеріали, присвячені питанням культури, побуту, мови українського народу.

Історики мови стверджують, що зі становленням різних галузей українського мистецтва формуються відповідні лексико-термінологічні групи. Зокрема, із виникненням нового українського реалістичного театру, постановкою п'єси І. П. Котляревського «Наталки Полтавки» пов'язують остаточне утвердження професійного українського театру, а отже, й відповідної термінології. Повідомленнями про театральні події рясніють номери «Ради» протягом всього існування газети: це й анонси, афіші вистав, рецензії на театральні події тощо: «*Український театр* у Галичині. В Стрию українська *труппа давала вистави*, переїздом із Станіслава до Дорогобича. *Виставляли опери й драми*. З *опер* пройшли з великим успіхом ось які: «*Катерина*», «*Галька*», та «*Продана наречена*» («Рада» – 1906 р. – № 81. – с. 3).

Як стверджують історики мови, на період другої половини ХІХ – початок ХХ століття припадає й становлення лексики образотворчих мистецтв, що пов'язано з художньою діяльністю Т. Г. Шевченка, входять в обіг лексеми: *акварель, візерунок, офорт, гравюра, живопис, маляр, малярство, мозаїка, профіль, пензель, панорама, портрет, монументальний, митець* тощо. Образотворча лексика на шпальтах «Ради» вживається в загальнішому значенні: *панорама, митець, монументальний* тощо. Ця лексика представлена в основному в рекламних

повідомленнях, анонсах, на зразок: «Товариство імени Т. Шевченка в Петербурзі оголошує до 25 февраля 1914 року передплати на розкішне ювілейне видання *МАЛЮНКИ* Т. Г. ШЕВЧЕНКА. Т. II. Прекрасної роботи *артистичний альбом*. В ньому на 30 великого формату таблицях буде дано способом *автотипії, дуплекс і в фарбах репродукцій найкращих картин* Т. Шевченка. Для всіх хто шанує геній Тараса Григоровича «*МАЛЮНКИ*» будуть найкращою пам'яткою про столітній його ювілей» («Рада» – 1914 р. – № 10. – с. 1).

Музична термінологія наявна на сторінках «Ради» знову ж таки в повідомленнях про музичні вечори, вистави, видання та інші культурні заходи. Представлена музична термінологія і в рекламних оголошеннях, на зразок: «*РОЯЛІ, ПІАНО ТА ФІСГАРМОНІЇ*. Кращих російських та закордонних фабрик, всі *струнні і духові музичні струменти: скрипки, альти, віолончелі, флейти, кларнети, труби, бубни, барабани, тютітри, камертони, струни і причандали* так і *ноти для всіх струментів і для співу* найвигідніше купити в головному депо *музичних струментів і нот* Г. І. Іиндржишека. Київ, Хрещатик, 41, бель-етаж» («Рада» – 1914 р. – № 11. – с. 1).

Таким чином, як свідчать сторінки «Ради» та вищенаведені приклади, завдяки розвитку українського та світового мистецтва на межі ХІХ–ХХ століття в українській літературній мові з'являються нові терміни – назви музичних творів (*арія, варіація, кантата, романс, fuga, інтермеццо, симфонія тощо*), назви професійних музичних інструментів (*віола, гітара, камертон, кларнет, флейта, фортеп'яно, тютітр*), назви виконавців музичних творів (*композитор, піаніст, кларнетист, мандолініст, лірник, регент тощо*).

У кінці ХІХ – на початку ХХ ст. відбувалось формування і виробничо-професійної лексики. Основу її становила лексика староукраїнська на позначення народних промислів і ремесел, що існували з найдавніших часів, на зразок: *будинок, будувати, вал, мур, мурувати, муляр, палац* тощо. Разом з тим, активний розвиток науки, техніки, виробництва вимагав оновлення відповідного виробничо-професійного словника. У «Раді» широко використовується і виробничо-професійна лексика, тому що часто порушуються проблеми різноманітних професійних груп, описуються виробничі процеси. Прикладом виправданого використання виробничо-професійної лексики може бути така публікація. «Скарга на *трамвайні порядки*. Громадяне печерського участку подали до думи скаргу на те безладдя, що повелося на *городській залізниці по колії* меж Басарабкою та Печерськом. На цій *колії* ходять всього *5 вагонів*; яких доводиться дуже довго дождатись, а до того ще й треба чекати на *розіздах*, так що багато *пасажирів* мусять вилазити з *вагонів* і йти пішки.» («Рада» – № 41. – с. 3). У даній публікації бачимо нову професійну термінологію, що з'явилась із виникненням нових знарядь, пристроїв, матеріалів, професій.

Не можна оминати й такої сфери професійної діяльності, як видавнича, адже саме на початок ХХ століття завдяки суспільним, політичним змінам припадає бурхливий розвиток видавництва, друкарства. Із розвитком видавничої діяльності пов'язана поява таких слів, як *видавати, видавець, видавництво, відбиток, одривний календар, гектограф, заголовок, збірка, ілюстрація, каталог, книгарня, літограф, обкладинка, редактор, редакція, сторінка, текст, том* тощо. Усі ці терміни широко вживані на сторінках «Ради», особливо в рекламних матеріалах нових видавництв, редакцій, книжок, яких у газеті безліч. Прикладом може бути рекламне оголошення: «Художня *фото-цинкограф.* майстерня «Графік» робить *кліше для ілюстрован. виданнів, часописів, преїс-курантів*, географічних карт, портретів, листових карток й ин.» («Рада» – 1914 р. – № 1. – с. 6).

Вживалась у газеті й абстрактна науково-термінологічна лексика на позначення понять різних сфер знання, що зумовлено публікацією відповідних матеріалів. Адже саме зі сторінок преси можна отримати новини з різноманітних галузей науки, дізнатись про проблеми, що стоять перед сучасною наукою, тому зустрічаємо найрізноманітніші групи термінологічної лексики: філософську, політичну, медичну, фінансову, економічну, технічну.

На кінець ХІХ століття припадає період активного формування медичної термінології, що пов'язано зі стрімким розвитком медицини. Певна частина медичних термінів прийшла із староукраїнської мови (*абтека «ліки», анатомія «хірургія», епілепсія*), мала народну розмовну основу (*короткозорість, вивих, мор, пухлина, сухоти, струс*), а частина слів були новими,

«освосними» українською мовою з інших мов, іноді з іншим значенням: *анатомія «будова», гідропатія «лікування водою», гіпноз, дієта, масаж, моціон, операція, ортопедія* та ін. [2, с. 543].

Таким чином, з проаналізованого матеріалу бачимо, що на початку ХХ століття відбувався активний процес термінотворення, зафіксований на сторінках періодичних видань, і саме преса стала трибуною вироблення термінологічного словника української літературної мови, про що красномовно свідчать публікації газети «Рада».

1. Жовтобрюх М. *Мова української періодичної преси. (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)*. – К., 1970. – 303 с. 2. *Історія української мови. Лексика і фразеологія // Відпов. ред. В. Русанівський* – К., 1983. – 742 с. 3. *Рада. – 1906–1914*. 4. *Сербенська О. Взаємодія української літературної мови і діалектів у галузі юридичної лексики // Питання взаємодії літературної мови і територіальних діалектів*. – К., 1972. – С. 34.

УДК 070:654.197

Вікторія Бабенко

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕРМІНИ ТЕЛЕЗНАВСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПОШУКИ

© Бабенко В., 2006

Проаналізовано сучасний телезнавчий вербальний категоріальний апарат, який перебуває ще у процесі становлення.

The article focuses on the contemporary TV-know of verbal categorical base, which is found still in the making.

Тележурналістика третього тисячоліття характеризується розвитком, який спричиненим упровадженням нових інформаційних технологій. Глобалізаційні процеси в інформаційному просторі, технічне переоснащення виробництва й відправлення інформації в будь-яке місце планети зумовлюють інтеграцію масової інформації в метайнформаційну систему. Змінюється й тележурналістика як система, її роль, завдання, функції у світовій цивілізації загалом.

Виокремилась наука про телебачення. Предмет її вивчення – особливості і закономірності подання і розповсюдження інформації екранними засобами, взаємодія із засобами масової інформації з аудиторією. *Телезнавство* – як зазначає В. Єгоров вивчає «способи подолання телебаченням фізичних бар'єрів – простору й часу, соціальних бар'єрів у суспільстві, соціально-психологічних – між людьми, між джерелом інформації і реципієнтами» [6].

Теорія тележурналістики повинна розвиватися на випередження практики, прогножуючи національні тенденції й динаміку телемістечства. Телебачення – молода галузь візуального сприйняття, яка вбирає в себе методологію, методикку певних суміжних наук для створення категоріального апарату. Відчутні прагнення теоретиків до структулізації термінологічного апарату молодій науці в українських та зарубіжних наукових розвідках [4; 5; 6; 12; 14; 15]. Спостерігаємо семантико-соціологічні пошуки категоріально-понятійного апарату телевізійної публіцистики. Однак у цьому процесі ресурси державної мови повноцінно не використовуються, а залишаються в пасиві національної вербальної культури.

Про зацікавлення цією проблемою свідчить велика кількість утворень з першою частиною теле-, яку прослідковує І. Кочан. Слова із цим компонентом позначають: назви приладів та